

Ar bus sunku išmokti neskaityti?

*XXI amžiuje skaitymo praktika išgyvena esminę transformaciją. Skaitmeninės technologijos, socialinių tinklų dinamika ir nauji informacijos vartojimo įpročiai keičia ne tik tekstų prieinamumą, bet ir pačių skaitymo patirtį. Dėmesio fragmentiškumas, informacijos pertekliaus įtaka ir mažėjantis gebėjimas įsigilinti į ilgesnius ar sudėtingesnius tekstus tampa šiuolaikinės skaitymo kultūros iššūkiais. Apie tai kalbėta 2025 metų rudenį Šiaulių Povilo Višinskio bibliotekos organizuotoje diskusijoje „Skaitymo transformacija skaitmeniniame amžiuje“. Vienas jos dalyvių – filologas, Kauno technologijos universiteto prof. dr. **Saulius Keturakis** teigia: „Gyvename niekam neturėdami pakankamai laiko. Spėti įveikti didžiulius informacijos kiekius padeda įvairios technologijos, pirmiausia – dirbtinis intelektas. Tačiau norint tinkamai juo naudotis, reikės išmokti neskaityti. Atrodo, tai bus svarbiausias ateities žmogaus iššūkis.“ Susipažinkite su S. Keturakio pranešimu, skaitytu šioje diskusijoje.*

Skaitymui, kaip tam tikrai informacijos gavimo formai, greičiausiai niekas negresia. Diskusijos klausimas yra ne tiek apie skaitymą, kiek apie tai, ką skaityti. Provokuojantis mano pranešimo pavadinimas kilo iš italų kilmės literatūrologo Franco Moretti 2000 metais per visas pasaulio žiniasklaidos priemones nuskambėjusios garsios tezės, kad mes porą tūkstančių metų mokėmės skaityti, o dabar laikas pradėti galvoti apie kitą gebėjimą – reikia mokytis nustoti skaityti.

Aišku, formuluotė labai provokuojanti. Mintis, slypinti už šios formuluotės, yra štai kokia: knygų yra tiek daug, kad mes, net ir labai labai stengdamiesi, pajėgime perskaityti gal vieną procentą, geriausiu atveju – 5 procentus knygų. Komunikacijos istorijoje kartais yra sakoma, kad graikų filosofas Aristotelis buvo paskutinis, kuris buvo perskaitęs visas tuo laiku prieinamas knygas. Po jo daugiau nebuvo nė vieno žmogaus, kuris būtų perskaitęs viską. F. Moretti teigia, kad mes elgiamės nesąžiningai, iš kelių knygų darydami išvadas apie visas, nors perskaitėme kelias ar kelis šimtus. Po Gutenbergo preso atradimo (1440 m.) išleista 160 milijonų pavadinimų knygų. Tai didžiulis skaičius. Mes nežinome, kas jose, bet vis tiek manomės galintys daryti išvadas, rašyti literatūros istorijas, remdamiesi ne visa literatūra, bet vadinamuoju kanonu. Perskaitome vieną kitą knygą ir manome, kad mes jau žinome. F. Moretti sako: laikas ryžtis žengti žingsnį ir tarp mūsų ir knygos įterpti tarpininką. Tai yra algoritmą, programinę įrangą, kuri už mus

perskaitys viską, o mes tiesiog gausime duomenis apie tas knygas. Kitaip sakant, mes nebūsime perskaitę nė vienos knygos, bet žinosime, kas yra knygos.

Skamba labai provokuojamai, bet F. Moretti – ne pirmasis XX, XXI amžiaus intelektualas, apie tai svarstęs. Roberto Musilio romano „Žmogus be savybių“ (1930 m.) vienas personažų yra bibliotekininkas. Jis žino, kur yra knygos, bet nėra nė vienos jų skaitęs. Savo nežinojimą jis intelektualiai pagrindžia: jei aš pradėsiu skaityti knygas, aš nesugebėsiu tinkamai atlikti savo darbo, nes nebeliks psichinių ir intelektinių pajėgumų susitvarkyti su tiesiogine pareiga žinoti, kur yra knygos. Tai, ką sako F. Moretti, yra ganėtinai sena idėja, jog mes turime per daug informacijos. Mes esame kryžkelėje. Arba mes ryžtamės likti toje tradicinėje komunikacinėje vėžėje, tai yra skaityti tik kelias knygas, bet skaityti jas atidžiai, skaityti nuo pirmo iki paskutinio žodžio, arba mes pasitelkiame algoritmą į pagalbą ir tada žinome, kas parašyta visose knygose.

Kaip tai atrodo praktiškai? F. Moretti įkūrė tokią Stenfordo literatūros laboratoriją, kuri ir dabar egzistuoja, nors jis pats joje jau nebedirba. Vienas iš laboratorijos projektų buvo 200 metų apimties (1700–1900 m.) Londono emocijų žemėlapių sukūrimas pagal to meto grožinę literatūrą, t. y. 5 000 romanų. Kas perskaitys 5 000 romanų tam, kad darytų kokias nors išvadas? Koks nors tradicinės orientacijos literatūrologas perskaitytų dvi, tris, dešimt knygų ir saktų, kad perskaitė ryškiausių, žymiausių autorių kūrybą. Visi kiti – grafomanai, nieko jie nežino... Šis projektas iliustruoja, kaip atrodo vadinamasis atsietasis skaitymas („distant reading“, į lietuvių kalbą vienuose dokumentuose verčiama *atsietasis skaitymas*, kituose – *nuotolio skaitymas*), jo priešingybė – „close reading“. Žinome, kad yra 5 000 romanų, kuriuose vienaip ar kitaip minimas Londonas. Kai veiksmas vyksta Londone, suskaičiavus įvairių būdvardžių arrieveiksmių pasiskirstymą, galima susidaryti tam tikrą žemėlapi. Pvz., literatūriniai personažai *Hyde* parke jaučiasi laimingi, žemėlapyje žymima *happy*, tai yra žaliai. Ir atvirkščiai: *Newgate* kalėjimas pažymėtas raudonai, nes ten visi literatūriniai personažai – persigandę. Paradoksas tas, kad šio tyrimo autoriai neperskaitė nė vieno iš tų 5 000 romanų, bet jie žino, kas juose yra. Tad kai kalbama apie mokymąsi neskaityti, kalbama ne apie tai, kad mes apskritai atsisakome gebėjimo suprasti raštą. Kalbama apie tai, ar mes tikrai ryžtamės žengti žingsnį į ganėtinai radikalią transformaciją, kai knyga yra verčiama duomenimis, mes užsiimame duomenų analize vietoj tradicinio knygos skaitymo.

Lietuvių literatūroje kažkada aš pats sužaidžiau eksperimentą, kaip atrodytų iš V. Mykolaičio-Putino „Altorių šešėly“ pašalinus visus žodžius ir skaitmenis, ir palikus tik skyrybos ženklus. Mes suprantame, kad skyrybos ženklai yra tam tikri modalumai. Labai įdomu pasižiūrėti į tam tikrą pasikartojimą: klaustukai yra abejonės, jų ritmingi pasikartojimai, šauktukų grupių pasikartojimai... Kas gali pasakyti, koks paskutinis skyrybos ženklas „Altorių šešėly“? Dvitaškis. Tai yra vienintelis pasaulio romanas, kuris baigiasi dvitaškiu. Jeigu atsimenate, Liudas Vasaris sėda rašyti prašymo išsižadėti kunigystės. Jis parašo pirmąją eilutę ir po jos taško nepadeda. Aš pats pamačiau šitą dalyką padaręs skyrybos ženklų analizę. Pasižiūrėjau – paskutinis dvitaškis, negali būti, klaida. Atsiverčiau romaną – iš tikrųjų paskutinis ženklas yra dvitaškis. Ar aš iš to kažką labai daug supratau apie Vincą Mykolaitį-Putiną ir jo romaną „Altorių šešėly“? Tai atskiros diskusijos klausimas, bet mes turime galimybę vienu žvilgsniu peržvelgti tam tikrą duomenų pjūvį. Tai tikrai nėra viso romano, visų reikšmių, visų įmanomų poteksčių diagrama, bet pasirinkęs tam tikrą duomenų pjūvį pamatau jį tokiu žvilgsniu. Galima tą patį padaryti su visa lietuvių literatūra ir pasižiūrėti, kaip ji atrodo neperskaičius nė vienos knygos, bet rūpimu aspektu.

Mes suprantame, kad jeigu iš tikrųjų ryžtumėmės atsietajam knygų skaitymui, knygai, kaip duomenų formatui, būtų blogai, ji taptų nebereikalinga. Primenu jums 1992 metais paskelbtą labai žymią Roberto Cooverio (tada jis buvo dar doktorantas, šiandien jis – garsus amerikiečių rašytojas) esė „The end of books“ („Knygų pabaiga“). Joje jis išsakė mintį, kad elektroninė komunikacija nušluos ir knygas, ir bibliotekas. Mūsų informacijos vartojimo įpročiai bus visai kitokie, skaitymas tikrai niekur nesidės, bet duomenų formatai tikrai nieko bendro neturės su knyga.

Pateiksiu dar porą pavyzdžių. Kai atsiranda socialiniai tinklai, ima aiškėti, kad žmonės nebežino, ką daryti su knyga. Lauren Conrad, amerikiečių influencerė, 2012 metais paskelbė, kad iš knygų reikia palikti tik nugarėles. Vaizdo patarimuose ji aiškino, kad reikia nupjauti puslapius, o nugarėles priklijuoti ant dėžučių, gražiai atrodys... Sprogo visas pasaulis tuo metu, reportažą rodė CNN, už galvų visi griebėsi, kur mes nusiritome. Influencerė ištrynė tą vaizdo įrašą, vėliau sakė, kad nieko apie tai nežinanti. Vis dėlto ši istorija nebuvo atsitiktinumas, ji buvo simptominė. Amerikietė influencerė Natasha Meininger 2017 metais pratęsė pirmtakės mintį,

kad knygos gali atlikti tik dekoratyvinę funkciją. Mes tiesiog galime pagal spalvas išdėlioti nugarėles, gražiai atrodys, o daugiau iš knygų jokios naudos...

Dar viena keistenybė iš knygų industrijos panaudojimo – prasidėjus pandemijai aptikta, kad knygos yra geras fonas. Buvusiam „Twiteryje“, o šiandieniniame „X“ socialiniame tinkle yra speciali paskyra, analizuojanti, kas už nugarų, kokios knygos. Kai 2020 metais Donaldas Kajokas nuotoliniu būdu skaitė savo eilėraščius, paanalizavau, kokios knygos už jo nugaros: šalia nepriklausomos Lietuvos enciklopedijos išdėliotos ir sovietinės Lietuvos enciklopedijos... Pažįstu Donaldą, tad paklausiau, kaip nutiko, kad sovietinės enciklopedijos taip pagarbiai laikomos. Daugiau jokio vaizdo įrašo su ta knygų lentyna neteko matyti...

Grįžtu prie temos, susijusios su knygų neskaitymu. Aš akcentuoju, kad nėra taip, jog nustojome skaityti apskritai, bet mes nustojome skaityti knygas. Esu universiteto dėstytojas. Kaip manote, kiek per ketverių metų laikotarpį studentai nuo pradžios iki pabaigos išstudijavo knygų, o ne perbėgo akimis? Nė vienos knygos. Net socialinių humanitarinių mokslų specialybių studentai. Jie nebeturi ilgo teksto patirties, jie kas dieną gauna išstudijuoti maždaug 100–150 puslapių informacijos ekvivalentą. Jie perskaito labai daug. Mes esame skaičiavę, kad per dieną jie kartais pačiais įvairiausiais būdais perskaito iki 9 0000 žodžių. 9 0000 žodžių yra nedidelis romanas. Studentai skaito *non stop*: paskaitų metu skaito, per pertraukas skaito, nuolatos skaito, tik jie nebeskaito knygų. Mes suprantame, kad knygos skaitymas yra tam tikrų intelektinių savybių ugdymas, nes turi dirbti, turi prisiversti, turi išmokti koncentruoti dėmesį. Tyrimai rodo, kad nepertraukiama dėmesio koncentracija yra ne daugiau kaip 5 minutes. Studentų klausiau, ar tai tiesa, atsakė – melas, minutė *maksimum*, daugiau jie nepajėgūs koncentruoti dėmesio... Šitoje situacijoje akivaizdu, kad keičiasi visa žmogaus intelektinė architektūra, keičiasi jo gebėjimai. Kai kurie gebėjimai yra pamirštami, juos apibūdina terminas *gebėjimų užmarštis* arba *de-skilling*.

Savo pranešimo pradžioje minėjau kryžkelę, kai svarstome, į kurią pusę, kaip pasakoje, pasukti. Kad esame prie slenksčio, iliustruoja keletas tyrimų. 2025 m. vasarą nuskambėjo Masačusetso technologijų instituto tyrimas. Tiriamieji buvo suskirstyti į dvi grupes: viena grupė tekstą rašė padedami „ChatGPT“, kita – be pagalbos. Paaiškėjo, kad užduotys su „ChatGPT“ atliekamos 60 % greičiau, bet 83 % jas atlikusių jau po poros minučių nebeatsiminė nė sakinio. Tai reiškia,

kad komunikacija bus labai greita, bet komunikacijos dalyviai nežinos, ką jie vienas kitam siunčia. Turbūt žinote serialą „Pietų parkas“. Ten yra puiki serija apie tai, kaip amerikiečių mokykloje atsiranda „ChatGPT“. Įspūdinga scena, kai mokiniai žaidžia krepšinį ir tuo pat metu, nežiūrėdami į telefoną, tiesiog persiunčia vienas kitam žinutes. Komunikacija vyksta labai intensyviai, bet jie patys net nežino, ką jie vienas kitiems siuntinėja. Tad vėl klausimas: ar mums reikia greitos komunikacijos, ar mums reikia kažko, kas būtų lėčiau, galbūt technologiškai ne taip pažangu, bet dar išlaikytume tą klasikinę kultūrą, kurioje atmintis yra labai labai reikšminga. Gali būti, kad keliamame į laiką, kur tai, kas yra istorinė atmintis, nustos egzistuoti. Sakoma, kad naujosios medijos yra esamojo laiko medijos, jos neturi būtojo laiko.

2011 metų Harvardo universitete atliktas tyrimas (jame beveik pakartojamos mano minėto Musilio romano personažo mintys apie informaciją) apie „Google“ įtaką: žmonės žino, kur informacija, bet nežino, kas per informacija. Na ir dar senesnis, 1998 metų tyrimas, savo laiku JAV turėjęs sprogstamąjį įtaką. Įvairiais aspektais analizuotas 25 metų laikotarpis Bostono kepykloje. Tyrimas atskleidė, kad dėl skaitmeninių valdymo įrankių kepykloje atsirado darbuotojų, kurie duoną matė tik planšetės ekrane... Atėjus elektroninės komunikacijos laikams, atsiradus planšetėms kaip valdymo įrankiams, kepyklos darbuotojai viską matė tik ekrane. Visiems buvo viskas gerai, nes rezultatas buvo geresnis, iškepama daugiau duonos...

Grįžtant atgal prie knygos temos, kyla klausimas: ar mums reikia, kad žmogus daugiau žinotų, ar kad jis būtų mums labiau priimtinas, labiau atpažįstamų intelektinių savybių. Tas pasirinkimas nėra lengvas. Ypač, kai kalbame apie mediciną. Vienas tyrimas parodė, kad gydytojai, netekę galimybės naudotis dirbtiniu intelektu, 6 % dažniau klydo, tačiau kai dirbtinio intelekto įranga veikė, sėkmingų diagnozių buvo 20 % daugiau. 20 % yra labai daug – penktadalis diagnozių. Kitas dalykas, dirbtinis intelektas suvienodino geresnių ir prastesnių darbuotojų rezultatus: prastesnių darbuotojų rezultatas pagerėjo 43 %, o geresniųjų – 17 %. Ar tas gabųjų ir negabųjų suvienodinimas yra gerai, ar blogai – ne mūsų užduotis dabar atsakyti. Bet mūsų reikalas yra atsakyti į kitą klausimą. „Visual Capital“ pateikė diagramą, kurioje matyti, kad 2010 metais informacijos duomenys sudaro 2 zetabaitus. 2026 metais prognozuojamas 221 zetabaitas duomenų. Zetabaitas, aš primenu, yra beprotiškas matas. Tai yra 1 milijardas terabaitų. Jeigu neklystu, zetabaitas yra skaičius su 21 nuliu. Tai yra milžiniški kiekiai, ir mes, matydami tą

informacijos kiekį, svarstome, ką mums su juo daryti. Negi būsime nuošalėje, nežinosime apie daug gražių dalykų pasaulyje?

Jau minėjau, kad po Gutenbergo preso atradimo išleista apie 160 milijonų pavadinimų knygų. Vidutinis žodžių skaitymo greitis 200–300 žodžių per minutę. Gal teko girdėti apie Howardą Stepheną Bergą, kuris Gineso rekordų knygoje užfiksuotas kaip greičiausias skaitytojas – 4700–25000 žodžių per minutę („Youtube“ kanale galima susirasti, kaip atrodo jo skaitymas). Net ir jam tokį knygų skaičių užtruktų perskaityti daugiau nei 900 metų. Nėra tokio žmogaus, kuris pajėgtų perskaityt.

Ką dabar daryti? Arba mes gelbstime knygos skaitymą, pabrėžiu – knygos skaitymą, ir tada suprantame, kad milžiniško kiekio informacijos nežinosime, ten taip ir liks „rūko“ zona. Mes niekada su ja nesusidursime, mes tiesiog būsime savo kelių knygų informaciniame pasaulyje. Bet klasikinės kultūros požiūriu mes būsime tokie žmonės, kurie iš tos pačios klasikinės kultūros vertybių sistemos atpažįstami kaip geri žmonės, kurie gilinasi, koncentruojasi, moka sukaupti valių ir taip toliau. Arba mes nustojame skaityti knygas ir bandome susigaudyti šituose „rūko“ informaciniuose laukuose. Skaitydami knygas mes neturime galimybės to padaryti.

Aš neatsakysiu jums, kuris atsakymas teisingas. Aš tik noriu jums pademonstruoti, kad esame kryžkelės situacijoje, ir ji nėra labai paprasta. Galime sakyti: spaudžiam stabdį, technologijų progreso užtenka, grįžtam prie knygų skaitymo, nes būtent tai formuoja mums atpažįstamą kultūrinę prasmę žmogų. Arba atvirkščiai, knygas padedam į saugyklą. Leidžiamės į tą vadinamąjį atsietąjį skaitymą, žinome gerokai daugiau, bet toli gražu ne viską. Na, bet tokioje situacijoje mes tikrai susidursime su žmogumi, kurio greičiausiai nebeatpažinsime, lygindami su savimi.